

УДК 504.03 : 339.13 : 633.8

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ

Ю.А. Никитюк

кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник

старший науковий співробітник лабораторії збалансованого природокористування

Інститут агроекології і природокористування НААН

Обґрунтовано теоретико-методологічні положення ефективного функціонування ринку лікарської рослинної сировини, який, на відміну від традиційного уявлення, представлено як систему економічних відносин у аграрній, переробній та фармацевтичній галузях економіки, що формується в процесі збору, вирощування, переробки та обігу лікарської рослинної сировини для задоволення потреб суспільства в безпечних лікарських препаратах. Запропоновано нову форму взаємовідносин між контрагентами щодо заготівлі, культивування, переробки та реалізації лікарської рослинної сировини.

Ключові слова: теорія, методологічні основи, система, ринок, лікарські рослини, сировина.

.....

Останнім часом в Україні починає відроджуватись така колись важлива галузь аграрного сектора економіки, як лікарське рослинництво. Про це переконливо свідчать не тільки щорічні обсяги продажу лікарських препаратів на основі рослинної сировини, але й збільшення кількості вітчизняних підприємств, які займаються вирощуванням, заготівлею, первинною переробкою цієї сировини, а також виробництвом готової продукції на її основі. Проте входження у ринкову економіку для суб'єктів вітчизняного лікарського рослинництва супроводжувалося певними проблемами. Змінився характер поведінки суб'єктів господарювання, які стали орієнтуватися на платоспроможний попит, кон'юнктуру ринку, максимізацію прибутку. З одного боку, зазнали змін всі зв'язки й відносини з фармацевтичною галуззю, для якої лікарські рослини були сировиною, а з іншого — відбулося розбалансування цін на продукцію сільськогосподарських виробників і переробних підприємств. На жаль, на сьогодні не існує чітко сформованого механізму регулювання проблемних економічних відносин. З огляду на це, постає проблема розроблення методології такого врегулювання, оскільки виконання поставлених завдань у кожному конкретному потребує вимагає розробки індивідуальних підходів, правильного вибору інструментів аналізу та управління економічними відносинами з урахуванням специфіки та рівня організації об'єктів дослідження.

Теоретико-методологічні питання функціонування ринків, формування попиту і пропозиції, ринкової конкуренції детально викладено в працях зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед зарубіжних вчених слід відзначити

Дж. Кейнса, Ф. Кене, Ф. Котлера, Р. Коуза, К. Маркса, А. Маршалла, В. Парето, М. Портера, П. Самуельсона, А. Сміта, Й. Шумпетера та ін. Теорія ринкових відносин отримала розвиток у дослідженнях вітчизняних вчених-економістів, зокрема В.Ф. Беседіна, В.В. Вітлінського, Б.Д. Гаврилишина, В.М. Гесця, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, М.Г. Чумаченка, А.А. Чухно та ін.

Однак незважаючи на значний обсяг теоретичних і методологічних досліджень, низка питань, що стосуються економічних проблем функціонування ринку лікарської рослинної сировини, досі залишаються не всебічно опрацьованими.

Метою дослідження є обґрунтування методологічних основ функціонування ринку лікарської рослинної сировини.

Розширення кількості організаційно-правових форм господарювання на території України негативно відобразилось на організації виробництва лікарських рослин вітчизняними суб'єктами цієї галузі. З огляду на це, змінився вибір форм та способів руху лікарської продукції до кінцевого споживача. Зважаючи на таке становище, необхідно створити умови для повного оновлення системи економічних відносин між усіма учасниками ринку лікарських рослин на різних рівнях управління для забезпечення ефективного товароруху від суб'єкта господарювання до кінцевого споживача. Розв'язати ці проблеми можливо завдяки раціональному використанню можливостей ринку та його елементів.

Наукові дослідження певної сфери діяльності в своєму розвитку безпосередньо залежать від ефективності використання як цілісного методологічного базису, так і окремих

його елементів: підходів, методів та теорій, що формують цільове призначення отриманих у процесі дослідження результатів [1]. Досягнення основної мети розвитку ринку лікарської рослинної сировини стане можливим за умов вибору об'єкта дослідження, яким є процес формування і функціонування цього ринку, та предмета, як сукупності теоретико-методичних і практичних засад його процесу.

Нині особлива увага приділяється дослідженням процесів управління та гарантування безпеки суспільства, становленню нової парадигми розвитку економічних відносин з урахуванням принципів системного аналізу правил функціонування та розвитку визначених об'єктів та їх інституціонального середовища [2, с. 155]. Інституціональний підхід передбачає відокремлення предметів функціонування та повноважень на кожному з рівнів управління виробництвом лікарської рослинної сировини.

Пропонуємо стан та тенденції розвитку ринку лікарських рослин досліджувати через призму інституціональної економічної теорії, яка розширює мікроекономічний аналіз на основі нових чинників і понять, що дають змогу об'єктивніше обґрунтувати сукупність певних ринкових явищ, виявити мотиви споживання і, зрештою, ефективніше задовольняти запити споживачів [2, с. 9].

Для обґрунтування можливості використання інституціональної теорії під час аналізу ринку лікарських рослин було сформовано його структуру з використанням інституціонального понятійного апарату, розробленого нами в попередніх дослідженнях [3].

Інституціональне середовище безпосередньо впливає на інституціональну структуру, що визначається як набір формальних і неформальних норм, у т.ч. уся сукупність інститутів, найважливішими з яких є інститути ринкової координації, власності, права та ринкової етики [4; 5]. Під інституціональною структурою слід розуміти сукупність формальних норм, що фіксуються в нормативних документах, і неформальних, що фіксуються в звичайному праві інститутів, що структурують взаємодії індивідів і організацій в економіці, зокрема на ринку лікарських рослин. На нашу думку, важливим аспектом у сфері правового забезпечення економічної діяльності на ринку лікарських рослин є функція визначення та забезпечення державою «правил гри» між усіма ланками товароруху, необхідних для: стимулювання підприємницької діяльності; дотримання інтересів особистості і суспільства загалом; раціонального використання лікарських рослин (ресурсозберігаюча функція) та охорони навколишнього природного середовища.

На сьогодні в нашій країні існує невідповідність науково обґрунтованих теоретичних моделей та законодавчого регулювання ринкових відносин щодо виробництва та споживання сільськогосподарської продукції. Вдосконалення ринкових відносин, процесу виробництва та відтворення є особливо актуальним для сфери виробництва лікарських рослин, що зумовлено специфікою виробництва основної продукції, її реалізації та споживання. Для ефективного виробництва та обігу лікарської продукції учасникам ринкових відносин необхідно мати повний обсяг інформації про попит та пропозицію на внутрішніх та зовнішніх ринках, чинні стандарти, що регулюють ціни, механізми реалізації, транспортні тарифи, рівень купівельної спроможності, функціонуючі державні програми тощо.

Процес переходу товаровиробників до принципів ринкової економіки та здійснення відповідно до них своєї основної діяльності сприяло посиленню зв'язків суб'єктів господарювання з контрагентами різних суміжних галузей. Проте було відсутнє відповідне методологічне забезпечення, оскільки в період, що передував реформам, переміщення продукції сільськогосподарського виробництва відбувалось в рамках аграрної сфери і фармацевтичної галузі.

З огляду на сучасну інтенсифікацію ринкових відносин, виникає потреба у здійсненні аналізу нових вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень у сфері забезпечення функціонування ринкового механізму. Багатогранність підходів до формування та розвитку інфраструктури ринку лікарських рослин на території України потребує уточнення самої сутності «ринку» як прикладної категорії.

За вченням представників класичної школи економіки А. Сміта і Д. Рікардо ринок репрезентує «сукупність відносин у сфері обміну, за допомогою яких здійснюється реалізація товарів і остаточне визнання суспільного характеру укладеної в них праці» [6]. Тобто відповідно до класичного підходу, відносини продавця і покупця на ринку визначаються згідно з мінімальними параметрами попиту і пропозиції.

На нашу думку, неможливо не погодитися з поглядами прихильників неокласичної школи щодо функціонального призначення ринку. Згідно з цими поглядами, ринок виступає в ролі механізму, що забезпечує економічні суб'єкти інформацією про стан розвитку галузей, і тим самим дає змогу сформувати перспективні напрями розвитку виробництва та сприяє оптимальному розподілу ресурсів. Проте, на противагу неокласичним поглядам щодо підтримки мікроекономічного підходу,

Дж. М. Кейнс [7] аналізував ринок як макроекономічний механізм, що включає в себе систему взаємопов'язаних ринків, які забезпечують умови для переходу до аналізу сукупного попиту та пропозиції, загальних потоків доходів, інвестицій, споживання і накопичення у розрізі загального суспільного відтворення. За цих умов забезпечити економічний розвиток можливо лише за допомогою активного втручання держави в ринкові відносини.

Для послідовників інституціоналізму характерним є сповідування ідеї втручання держави в економічні процеси. Зокрема, Дж. Стігліц стверджував, що «ринкові економіки не є саморегульованими, вони схильні до спадів унаслідок шоків впливів, що виникають поза сфери їх саморегулювання, вони схильні до маній і панік, ілюзорного відчуття багатства і нападів песимізму, шахрайства та прийняття ризиків на межі азартних ігор, і велика частина витрат властивих їм помилок і зловживань лягає на суспільство в цілому» [8].

Представники інституціонального підходу звертають увагу на функціонування основних чинників формування попиту та пропозиції на ринку, цінових сигналів, що формуються під їх дією. Проте значення основних ринкових чинників не обмежується лише встановленням ціни, а, наприклад, впливає на вибір постачальника сировини або покупця готової продукції. Ще К.Р. Макконел та С.Л. Брю стверджували, що ринок доречно вважати інститутом або механізмом, який забезпечує «зустріч» покупців (які формують попит) та продавців (які забезпечують пропозицію) щодо узгодження їх дій стосовно певних товарів чи послуг [9].

Ринок як економічну категорію, на нашу думку, не варто обмежувати винятково сферою обміну, оскільки обмін не в змозі досягнути весь процес економічного відтворення. Натомість, ринок слід розглядати як організаційно-економічний механізм забезпечення міжгалузевих зв'язків у формуванні товарно-грошових та інших видів відносин з метою регулювання процесів виробництва, розподілу та споживання товарів, робіт і послуг. Варто наголосити, що вказаний тип забезпечення ринкових відносин є дієвим лише у разі правової та економічної самостійності суб'єктів господарювання одночасно з забезпеченням їхньої економічної відповідальності за впроваджену ними діяльність.

Потрійність розуміння лікарських рослин і лікарської рослинної сировини, що склалася в практиці господарської діяльності агропромислового комплексу, фармацевтичного виробництва та заготівельної галузі відповідно, ускладнює комплексне теоретичне тлумачення і практичне формування ринку лікарських рос-

лин [10]. Тому ринок лікарських рослин пропонуємо розглядати як систему економічних відносин у аграрній, переробній та фармацевтичній галузях економіки, що формується в процесі збору, вирощування, переробки та обігу лікарської рослинної сировини для задоволення потреб суспільства в безпечних лікарських препаратах. Основними контрагентами такого ринку є підприємства, що займаються заготівлею дикорослих лікарських рослин, сільськогосподарським культивуванням цих видів, переробкою і збутом.

Визначено, що вітчизняний ринок лікарської рослинної сировини налічує такі сегменти: сировинний базис, переробку і виробництво лікарських препаратів, сферу реалізації (рис. 1). Тому сформована у процесі господарської діяльності двоїстість розуміння з погляду заготівлі і культивування та фармацевтичного виробництва ускладнює теоретичне обґрунтування й практичне функціонування ринку лікарської рослинної сировини. Вищевикладене надає змогу зробити висновок про необхідність формування напрямів розвитку ринку лікарської рослинної сировини, що є складаним комплексом взаємозв'язаних секторів сільськогосподарського та промислового виробництва, заготівлі й реалізації відповідної продукції.

Щодо ринку лікарської рослинної сировини, доцільно представити його відповідним суб'єктом, з визначеними функціями, такими як: визначення вартості товарів та послуг, матеріальне перетворення результатів праці, підтримка безперервності протікання процесу суспільного відтворення, стимулювання суб'єктів господарювання до зниження індивідуальних витрат та формування засад здорової конкуренції, забезпечення регулювання впливу господарської діяльності на економічні відносини та на співвідношення між різними галузями національної економіки, забезпечення контрольних заходів з боку споживачів. Ринок лікарської сировини характеризується специфічною функціональною моделлю та не може виконувати невласиві йому функції інших суб'єктів.

Особливо тісно переплітаються інтереси учасників ринку лікарських рослин та ринку лікарської сировини. Згідно із результатами досліджень, наразі потребують детального вивчення особливості сільськогосподарського виробництва та реалізації виготовленої продукції, пошук резервів підвищення економічної ефективності та особливості функціонування ринку лікарської рослинної сировини.

З огляду на вищесказане, вважаємо за доречне покласти в основу методології наукового пізнання та дослідження ринку лікарської

Рис. 1. Структурно-функціональна схема ринку лікарської рослинної сировини

Джерело: сформовано автором.

рослинної сировини системний підхід, що дасть змогу детально вивчати причинно-наслідкові зв'язки між окремими елементами ринку з одночасним розглядом його як цілісного механізму взаємодії із навколишнім природним середовищем. Застосування принципів системного підходу в процесі наукових досліджень до особливостей функціонування ринку лікарської рослинної сировини полягає в проведенні аналізу функцій ринку загалом та кожної окремо з метою виявлення їх впливу на процес взаємодії учасників та елементів ринкових відносин.

Під час проведення наукового дослідження ринку лікарської рослинної сировини у сфері формування теоретичних засад здійснено спробу визначення закономірностей його розвитку на основі методів поетапності. Суть цих методів полягає в структуризації та відокремленні від загального порядку розвитку певних

фаз, що відповідають етапам розвитку суспільства загалом. Такий підхід дав змогу визначити конкретні кроки та особливості на кожному з рівнів поділу праці, сформувати завдання для детального встановлення економічних перетворень у суспільстві. З огляду на це, системний підхід до дослідження ринку лікарської рослинної сировини є чіткою методологічною вимогою, що дасть можливість побудувати чітку концептуальну модель становлення такого ринку впродовж усіх історичних етапів розвитку суспільства, зосереджуючи увагу на процесах обміну з метою зростання показників забезпечення існування суспільства.

Отже, всі суб'єкти господарювання, які функціонують на ринку лікарської рослинної сировини, належать до різних галузей та сфер управління різних відомств, що значно ускладнює розвиток цього ринку загалом. Слід

підкреслити, що для збільшення обсягів виробництва продукції і підвищення ефективності господарської діяльності потрібно удосконалити систему міжгалузевої взаємодії операторів ринку лікарської рослинної сировини. Для цього пропонуємо інтегрований механізм функціонування ринку лікарської рослинної сировини за кожним з етапів складної системи: «виробництво сировини (заготівля дикорослої сировини і культивування лікарських трав) — переробка (первинна та промислова) — збут» (рис. 2). На етапі розвитку інтегрованого механізму функціонування ринку лікарської рослинної сировини головним напрямом є створення кластерних формувань з метою становлення субконтрактних відносин та отримання синергетичного ефекту від спільної діяльності. Такі інтеграційні об'єднання є організаційним середовищем, що забезпечує оптимальну структуру взаємовідносин його учасників, які використовують конкуренцію для залучення інновацій

і кооперацію для впровадження результатів наукових досліджень.

Особливістю запропонованого механізму є системний підхід до організації взаємодії суб'єктів ринку лікарської рослинної сировини на основі розподілу функцій між підприємствами різних галузей, орієнтований на виконання двох принципових завдань: забезпечення потреби населення в доступних лікарських препаратах та ефективне використання щорічно поновлюваних ресурсів рослинної сировини [4], що дає змогу істотно підвищити економічну ефективність виробництва і збуту за допомогою збільшення обігу, зниження витрат, вдосконалення якості та безпечності готової продукції.

Інтегрований механізм передбачає сукупність низки організацій, представлених заготівельниками, виробниками лікарської рослинної сировини, переробними і фармацевтичними підприємствами, оптовими і роздрібними збуто-

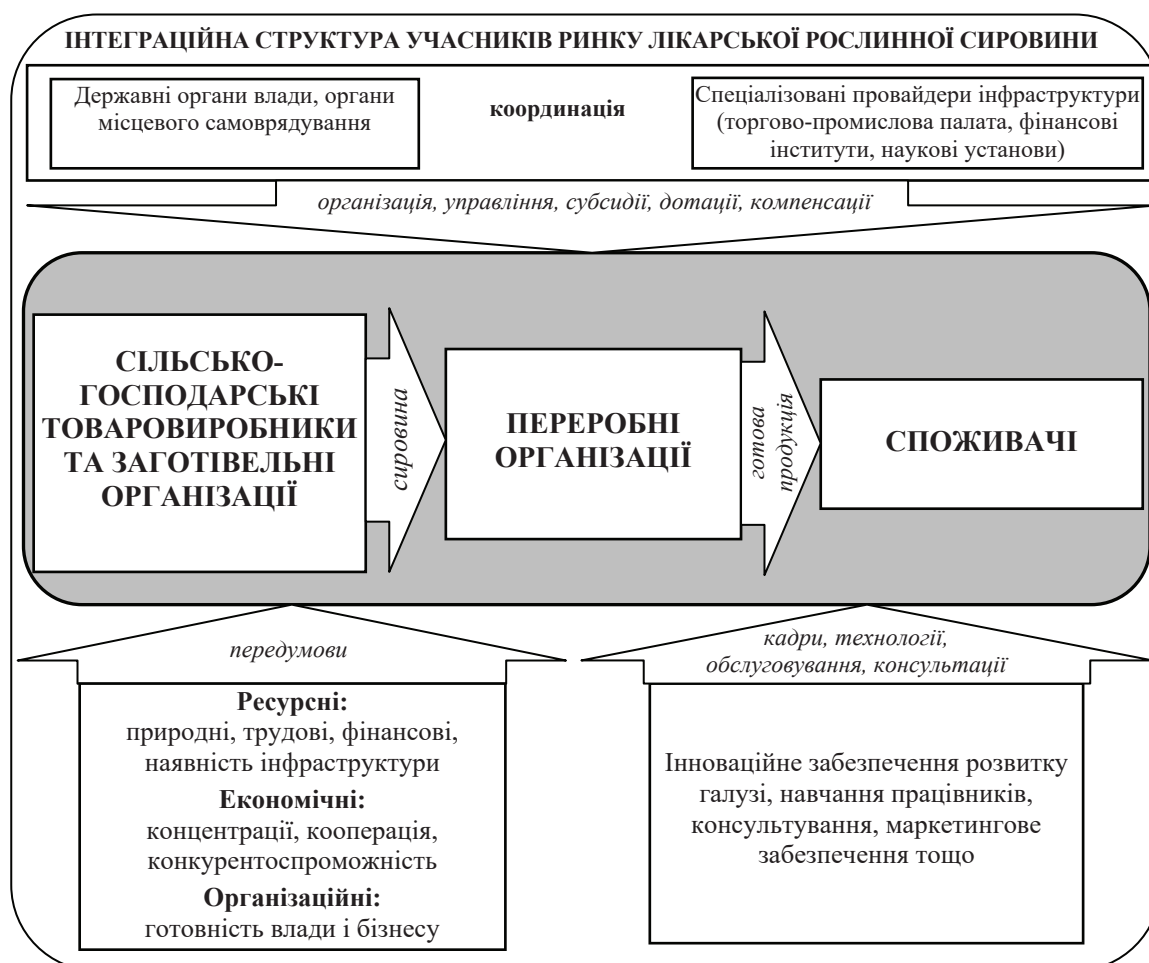

Рис. 2. Інтегрований механізм взаємодії між учасниками ринку лікарської рослинної сировини

Джерело: адаптовано автором за даними [4; 11].

вими підприємствами та іншими структурами, технологічно взаємозалежними й орієнтованими на загальний ринок споживачів, що сприяє їх взаємодоповненню. Учасники такої інтегрованої структури повинні мати мережеву форму управління, що підсилює конкурентні переваги як кожного з них, так і кластера загалом, а також бути здатними генерувати інноваційну діяльність і залучати додаткові інвестиції.

ВИСНОВКИ

Ринок лікарської рослинної сировини відіграє важливу роль у забезпеченні населення країни якісними медичними препаратами, оскільки вироблена ним кінцева продукція є необхідним інгредієнтом фармацевтичної галузі і обов'язковим технологічним компонентом для виробництва продукції багатьох інших галузей економіки. Тому під час аналізу функціонування ринку лікарських рослин запропоновано спиратися на постулати інституціональної економічної теорії, до того ж, на відміну від традиційного уявлення, розглядати систему ефективного функціонування ринку лікарської рослинної сировини не як елемент державної політики, а як сукупність взаємозв'язаних елементів та економічних відносин у аграрній, переробній та фармацевтичній галузях економіки, що формується в процесі збору, вирощування, переробки та обігу лікарської рослинної сировини для задоволення потреб суспільства в безпечних лікарських препаратах.

Загалом, практична реалізація розроблених методологічних положень дає змогу сформуванню дієвої системи сталого розвитку вітчизняного ринку лікарських рослин шляхом виявлення та збалансування інтересів сільськогосподарських, заготівельних і фармацевтичних підприємств, а також удосконалити їх організаційну взаємодію з метою формування та розширення експортного потенціалу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: [навч. посіб.] / А.М. Єріна, В.Б. Захожай,

Д.Л. Єрін. — К.: Центр учбової літератури, 2004. — 212 с.

2. Шкуратов О.І. Методологічні основи формування системи екологічної безпеки в аграрному секторі економіки / О.І. Шкуратов // Збалансоване природокористування. — 2016. — № 1. — С. 153–158.
3. Никитюк Ю.А. Інституціональні засади аналізу функціонування ринку лікарських рослин / Ю.А. Никитюк // АгроСвіт. — 2015. — № 7. — С. 8–12.
4. Дорошкевич И.Н. Особенности формирования рынка лекарственного растительного сырья / И.Н. Дорошкевич // Агроэкономика. — 2006. — № 1. — С. 46–48.
5. Bogers J. Medicinal and aromatic plants: agricultural, commercial, ecological, legal, pharmacological, and social aspects / J. Bogers, Lytle E. Craker, Dagmar Lange // Wageningen UR frontis series. — 2006. — Vol. 17 — P. 16–21.
6. Mark Blaug. Great Economists Before Keynes: An Introduction to the Lives & Works of One Hundred Great Economists of the Past Hardcover / M. Blaug — UK Brookfield, Vermont, US: Edward Elgar Pub, — 1997. — 286 p.
7. Кейнс Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Джон Мейнард; пер.с англ. Н.Н. Любимов. — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.
8. Joseph Stiglitz. Equilibrium in Product Markets with Imperfect Information / J. Stiglitz // American Economic Review. — 1979. — Vol. 69 (2). — P. 339–345.
9. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навч. посібник / А.А. Ткач. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 304 с.
10. Павленчик Н.Ф. Ринок сільськогосподарської продукції: методологічні та методичні основи формування і функціонування: монографія / Н.Ф. Павленчик. — Львів: Ліга-Прес, 2014. — 392 с.
11. Черкашина Е.В. Основы формирования эфиромасличной и лекарственной отрасли страны: [Электронный ресурс] / Е.В.Черкашина // Современные проблемы науки и образования. — 2014. — № 1. — Режим доступа к журналу: <http://www.science-education.ru/115-11492>